

DITABA TSE AKARETSANG

Mmuso o lwantshana le ho dutla ha metsi

Chris Bathembu

Cynthia Ncapayi wa Port Elizabeth, Kapa Botjhabela, o ile a tshoha ha a ne a bona hore sekoloto sa hae sa metsi se bontsha hore o kolota tjelele e kahodimo ho R70 000. Ncapayi ke mme ya se nang molekane, athe moputso wa hae wa selemo o katlase ho R200 000. O ne a tseba hore bana ba hae ba babedi ba ne ba ke ke ba etsa sekoloto se hodimo hakaalo, haholo hobane ha a na kisara, shawara kapa bafo ya ho itolla.

Kamora dipatlisiso, ho ile ha fumanwa hore Ncapayi ke phofu ya metsi a dutlang, ao e leng bothata ho maAforika Borwa a mangata makeisheneng. Boholo ba baahisane ba hae bo tlalehile ka dikoloto tse hodimo tsa metsi dikgweding tse mmalwa tse fetileng, mme tsena di ne di amana le dipeipi tsa metsi tse dutlang esita le dipompo tse senyehileng.

Selemo le selemo, Aforika Borwa e lahlehlwa ke tjelele e ka bang R7 bilione ka lebaka la ho dutla ha metsi mme ditahlelo tse jwalo di ja naha haholo. Ana ke metsi a neng a ka sebediswa ke malapa a dimilione a sa fumaneng ditshebetso tsa mantlha tse kang metsi le tlhwekiso ya dikgwerekgwere.

Empa lenaneo le letjha la poloko ya metsi le ananetsweng ke Kabinete le lebelletswe ho thusa naha ho boloka dilithara tsa metsi tse dimilione tse senyehang feela. Moporesidente Jacob Zuma o sa tswa thakgola lenaneo la Twantsho ya ho Dutla ha Metsi Port Elizabeth, mme sena se tla etsa hore batho ba 15 000 bao e leng diathisene, diakgente tsa metsi le dipolambara ba lokise dipompo le dipeipi tse dutlang dibakeng tsa bona tse fapaneng e le karolo ya ho kgothaletsa paballo ya metsi.

Lenaneo lena le lebelletswe ho sebetisa nakong e fetang dilemo tse hlano mme batjha ba 15 000 ba sa sebetse ba tla rupellwa makgabaneng a mararo, e leng diakgente tsa metsi, diathisene le dipolambara. Sena se etsetswa ho netefatsa hore Lekala la Aforika Borwa la Metsi le Tlhwekiso ya Dikgwerekgwere le matlafatswe ka lenane le letle la bokgoni le boitsebelo, e le ho notla tahlelo ya metsi naheng ena.

Letona la Metsi le Tlhwekiso ya Dikgwerekgwere Nomvula Mokonyane o se a thontse Rand Water ho kenya tshebetsong porojeke ya Twantsho ya ho Dutla ha Metsi.

"Puong ya hae ya Boemo ba Naha, Moporesidente Jacob Zuma o ile a hlalisa ngongoreho ka metsi a bolong bo fetang tjelele e kaalo ka R7 bilione ao naha e lahlehlwang ke ona ka lebaka la meralo ya motheo e tsotetseng le

dipompo tse dutlang. Re boitse re na le metsi a ke keng a lekannwa a sa tsebisahaleng hore na a felletse hokae. Yaba o ipiletsa lefapheng hore le tle le bokenadipakeng," o itsalo Letona Mokonyane.

"Lenaneo la Twantsho ya ho Dutla ha Metsi ha le na ho re bolokela metsi feela, empa le tla fa diketekete tsa batjha ba Aforika Borwa menyetla ya mesebetsi e tsitsitseng e le diathisene, dipolambara le balwanedi ba metsi ba tla sebetisa kahare ho bomasepala ba hlwailweng," o itsalo.

Thupello e tla etswa ka mekgahlelo, moo mekgahlelo wa pele o lebeletsweng hore o kwenye batjha ba ka bang 3 000 mme ho latele baithuti ba 5 000 mekgahlelong wa bobedi athe baithuti ba 7 000 ba tla rupellwa mekgahlelong wa boraro ka selemo sa ditjhelele sa 2017/18.

Ha a ne a bua Port Elizabeth, moo lenaneo lena le ileng la thakgolwa teng semmuso, Moporesidente Zuma o itse balwanedi ba metsi ba tla etsa ditokiso, ba kenye disebediswa tse haellang ba be ba ntshe tsa kgale ba kenye tse ntjha. Ba tla bewa bomasepaleng naha ka bophara.

"Molaetsa wa bohlokwa ho lona ke wa hore, re tlameha ho boloka metsi. Ha se hore metsi ha a na moedi wa tsebediso. Haeba re sa a hlokomela, a tla re fella. Bohle re bona metsi a dutlang hohle mebileng le malapeng a rona ka dirothe tsa metsi dipompong le dipeiping.

"Ditahlelo tsena di boela di etsahala ka metuta e fapafapaneng e kang meralo ya motheo e tsamayang tlasa mobu, disebediswa tse nang le diphoso di bile di sa hlokomelwe hantle, esita le meralo ya motheo e ntseng e tsotetseng," ho itsalo Moporesidente.

Moporesidente Jacob Zuma, ya bonwang kwano le Letona la Lefapha la Metsi le Tlhwekiso ya Dikgwerekgwere Nomvula Mokonyane, o thakgotse lenaneo la poloko ya metsi le tla boela le thea menyetla ya thupello ho diketekete tsa batjha.

Bomasepala ba se ntse ba kene kgabong ya diporojeke tse kgolo tsa tlhabollo ya meralo ya motheo, haholoholo dipeipi tse dutlang. Porojeke ya Twantsho ya ho Dutla ha Metsi e tla matlafatsa ntho e seng e etswa ke Lefapha la Metsi le Tlhwekiso ya Dikgwerekgwere esita le bomasepala, ya ho ahabetjha dipeipi le meralo e meng ya motheo e senyehileng, o itsalo.

Mmuso o beeletse kathoko tjelele e kaalo ka R680 milione selemong se hodimo sa ditjhelele.

Letona Mokonyane o itse bomasepala ba ditereke tse 27 naheng ba ne ba le boemong bo mpefetseng ba basebeletsi ba nang le bokgoni ho tsa metsi.

"Re sebetisa mmoho le diboto tsa metsi, re tla rupella batjha, re ba fe kananelo ya tsebo ka di-SETA mme ba tla hokahannngwa dibotong tsa rona tse fapaneng tsa metsi, tse tla re thusa ka basebeletsi ba nang le bokgoni," o itsalo.

O ekeditse ka hore batjha ba ba bangata ba tla

iswa bomasepaleng ba ditereke, moo bokena-dipakeng bo hlokehang.

Meyara wa Nelson Mandela Bay, Danny Jordan, o itse Masepalakgolo wa Nelson Mandela, ya akgang Port Elizabeth, Uitenhage le Despatch, ke lebatowa le haellwang ke metsi.

"Re na le phephetso e kgolohadi, ke kahoo re nkileng qeto ya ho tsetela haholwanyane ho tshireletsa metsi e le sesebediswa sa bohlokwa bakeng sa masepalakgolo enwa. Re thabile haholo haele mona Moporesidente a tlile kwano ho tla thakgola twantsho ena," Jordan o itsalo.

"Sebakeng sena sa rona, jwaloka masepalakgolo, re tlameha ho rarolla taba ya metsi a dutlang. Dikoloto tse ngata tse hodimo tsa metsi tseo batho ba nang le tsona, ha se ka lebaka la tsebediso ya bona ya metsi, empa ke ho se be le bokgoni ha masepala ho lwantshana le ho dutla ha metsi," o itsalo.

BOLOKA METSI: TABA EO E QALA KA WENA

Selemo le selemo, mmuso o lahlehlwa ke dibilione tsa diranta ka lebaka la metsi a dutlang, empa leha lenaneo la ho sebetisana le bothata bona le thakgotswa, ho ho rona bohle ho boloka lerothodi le leng le leng la metsi.

Ho boloka metsi ho bohlokwa molemong wa tikoloho. Ho thusa naha ka ho sebetisana le dikgaello tsa metsi ho ka o bolokela tjelele. Vuk'uzenzele e o tlišetsa tse ding tsa dikeletso tsa ho boloka metsi.

MEKGWA YA HO BOLOKA METSI LAPENG

- Kwala pompo dipakeng tsa ha o hlatswa sefahleho, meno kapa o kuta ditedu.
- Haeba o kgetha ho itola, se ke wa tlatsa bafo metsi. Ho itola ho ka sebedisa dilithara tsa metsi tse dipakeng tsa 80 le 150

- bafong ka nngwe.
- Diketlele di se tlatswe ho fihlela di phophoma empa metsi a lekane ditlhoko tsa hao feela. Hape sena se tla fokotsa le tefello ya hao ya motlakase.
- Se tlatse ditshedi tse kang dipitsa tsa ho pheha, hobane sena se ka baka tsebediso e ngatanyana ya motlakase wa ho futhumatsa metsi.
- Lokisa ntlwana e dutlang, ho seng jwalo e

ka senya metsi a ka fihlellang dilithareng tse 100 000 ka selemo.

- Qoba ho hula metsi ka ntlwaneng ho sa hlokehe. Lahla dipampitshana bonojana, dikokwanyana le dihole tse ding moqomong wa matlakala ho e na le ho lahlela ntlwaneng. Nako le nako ha o hula metsi ka ntlwaneng, o sebedisa dilithara tse 12 tsa metsi.

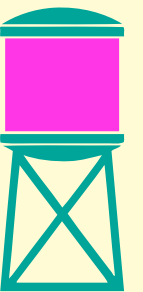
- Sebedisa "metsi a maputswa" – a sebedisitsweng dibafong, metjhineng ya ho hlatswa le disebedisweng tse ding tse bolokehileng – ho hula ka ona ntlwaneng ya hao.
- Sebedisa emere e seng lethopo ha o hlatswa koloi ya hao. Haeba o tlameha ho sebedisa lethopo, sebedisa sefatsi seo

- o ka se bulang le ho se kwala pakeng tsa ho hlatswa le ho fafatsa koloi.
- Borapolasi ba tlameha ho netefatsa hore ba boloka dibolayadikokwana tse kotsi hole le mehlopi le melatswana ya metsi.
- Se ke wa ithusetsa ka nokeng kapa lebo-pong la noka.
- **Haeba o bona motho e mong a silafatsa metsi, letsetsa Blue Scorpions ho 0800 200 200.**

MEKGWA YA HO BOLOKA METSING SERAPENG

- Ka mehla nosetsa dimela tsa hao di-horeng tsa hoseng kapa ka phirimana, ha ho batla ho phodile. Pakeng tsa 10:00 le 15:00 motho a ka senyehelwa ke metsi ao e ka bang 90% ka lebaka la phofodi.
- Nako le nako ha o bedisa lehe, phodisa metsi mme o a sebedise ho nosetsa dimela tsa hao tsa ka tlung. Di tla una dijong tse tswang kgakatleng.
- Se ke wa nosetsa serapa kgafetsa, empa ha o se nosetsa, se nosetse hantle. Ho sebedisa peipi ya metsi ya serapeng ho ka ja dilithara tsa metsi tse ka bang 30 ka motsotso.
- Metsi a kgakaleditsweng marulelong le wona a ka ba molemo ha a bolokilwe ditankeng, bakeng sa ho nosetsa serapeng.

Mohlodi: Lefapha la Metsi le Tlhwekiso ya Dikgwerekgwere

DITABA TSE AKARETSANG

Thandeka Ngobese

Ho sebetsa ka thata ho a putsa

Angelina Masuku, ya dilemo di 41, wa KwaHlabisa, ka leboya la KwaZulu-Natal, ke mohlala o phelang o bontshang hore ho sebetsa ka thata le ka boitelo ke metswako ya bohlokwa ya ho etsa hore ditabatabelo tsa motho di phethahale.

Ntle le thuto ya sekolong, Masuku o sebedisa makgabane ao a ithutileng ona a sa le monyane a ho etsa dibasekete tsa ho kenya diaparo, ditulo, mekgabiso ya leboteng, mabokose a ho boloka mabenyanane, ditafolana tsa Kofi le dibasekete tse kgolo. Dihlahiswa tsena ke diyantle tse yang Atlanta le Disneyland ho la Amerika.

O boetse o rupella basadi le batjha ba sa sebetseng, ho ba thusa ho hlokomela malapa a bona.

Masuku o boleletse *Vuk'uzenzele* hore o ne a hloka hloko ke ntatae ha a ne a le ho Kereiti ya 10. Mmae o ne a sa kgone ho mo lefella sekolong yaba o qobelleha hore a tlohele sekolo. O ile a dula le rakgadiae, ya ileng a mo ruta ho etsa dibasekete a sebedisa sefate sa bamboo, a sa tsebe hore ka le leng la matsatsi dihlahiswa tsa hae di tla batlwa lefatshe ka bophara.

"Ke ile ka boela ka ruta bana beso ba bane ba banana le bana ba ka makgabane ao rakgadi a nthutileng ona. Re ne re fepela khamphane ya bonono ba diatla ya Ilala ka dilohlilweng tse tswang Hluhluwe. Ka 2006 ke ile ka buisana le Setsi sa Bonono ba Aforika Durban. Ba ile ba fela ba o rata mosebetsi wa rona yaba le bona re qala ho ba fepela. Setsi sa Bonono ba Aforika se ile sa mpulela menyako sa ba sa nthusana ho kenela Tlhomisano ya Lekgotla la Bonono ba Diatla. Ke ile ka hapa moputso wa pele le wa bobedi ka mosebetsi oo ke neng ke o hlalositse mme ka fumana R50 000," o itsalo.

Menyako e meng e ile ya buleha mme a qala ho fumana dimemo tse tswang Germany, Italy le dinaheng tse ding hore a ilo bonahatsa mesebetsi ya hae. Ka 2008 o ile a buisana le Akgente ya Ntshetsopele ya Dikgwebo tse Nyane hore e mo thusa ka ho bula khamphane. Hona jwale o fepela Setsi sa dipontsho tsa Mekgwa ya ho Phela ya Aforika Borwa se Atlanta le Disneyland ka dibasekete tse fetang 200 ka kgwedi.

Ka 2013 Motlatsi wa Letona la Ntshetsopele ya

Angelina Masuku (kapele) le moifo wa hae o mo thusang ho phetha mosebetsi wa selekane sa hae sa Disneyland.

Angelina Masuku le se seng sa dihlahiswa tsa hae.

Dikgwebo tse Nyane Elizabeth Thabethe o butse semmuso phaposi ya moshwelella e bontshang ka Aforika Borwa kwana Atlanta, ho thusa ho bapatsa dihlahiswa tse entsweng kwano lapeng le ho nolofatsa phihlollo mebarakeng bakeng sa banono ba bangata ba sa tumang, esita le bahwebi ba ntseng ba thuthua. Selekane se teng le Lefapha la Bonono le Botjhaba, tlasa boetapele ba Motlatsi wa Letona Rejoice Mabudafhasi, se entse hore banono ba diatla ba kwano lapeng ba fihlele tshetso e phethahetseng, e netefatsang hore ba fumana tshetso eo ba e hloka ho kena mebarakeng ya matjhaba.

Masuku o ile a re diodara tse tswang Atlanta di etswa ka khathaloku e romellwang bareki ba nang le thahasello, mme yena o na le basadi ba 25 ba mo thusang.

"Hanghang ha ke qeta ho lefshwa, ke ba nea tjelele ya bona ya dibasekete tseo ba di entseng.

Ha jwale ke ntse ke sebetsana le selekane se seng sa United Kingdom. Ke tla hloka matsoho a mangatanyana ho nthusana ho lokisa diodara tseo hanghang ha selekane se loka," o itsalo.

Masuku o itse o etsa dibasekete ka bamboo, eo a e pentang ka dihlahiswa tsa tlhaho.

"Ke dumela hore ka ho etsa hore dihlahiswa tsa rona di be boemong ba tlhaho kahohlehohle, re fumana bareki ba bangata le ho feta," o itsalo.

Keletso ya Masuku ho bahwebi ba bang e bobebe.

"Se tshabe ho qala kgwebo. Thuto ha e a tshwanela ho ba tshita. Ha ke na thuto ya sekolong, empa nka ya mose ho mawatlle ho ya etsa dilekane tsa kgwebo. Se ka tshaba ho kopa keletso, e tla o matlafatsa," o itsalo.

Masuku o ile a re bao ba nang le thahasello ya makgabane a ho etsa dibasekete ba ka mo romella imeile ho angelina.masuku@gmail.com kapa ba letsetse ho 072 109 9329.

Batjha ba fumana tharollo ya ho boloka eneji

Noluthando Mkhize

Hona le lenane le ntseng le eketseha la batjha ba maAforika Borwa ba ntseng ba fumana ditharollo tsa mathata ao ba tobanang le ona kamehla setjhabeng.

E mong ke Luthando Msomi, ya dilemo di 23, wa Umlazi Durban, KwaZulu-Natal. Msomi o tile le mohopolo wa ho etsa setofo se se nnyane, seo e leng sona se ka sebediswang ho sa beswe leifong le bulehileng ebile ha se sebedise kgase kapa motlakase.

Setofo se se nnyane sena se sebetsa ka patsi feela ho pheha, mme sona se netefatsa hore lelakabe le bolokehile.

"Ke ile ka hlokomela hore batho ba dulang dibakeng tsa baipei ba sebedisa maifo a bulehileng, e leng ntho e sa bolokehang. Nakong ya mariha ho na le diketsahalo tsa mekhukhu e tjhang, tseo ka nako tse ding, di bakwang ke maifo a bulehileng ao ho beswang ho ona."

"Ke ne ke batla ho fumana tharollo mathateng a Aforika. Ke ile ka nahana hore mohlomong nka nna ka etsa setofo. Ke kahoo mohopolo wa ka o ileng wa utolleha."

Jwalokaha Aforika Borwa e na le diphephetso tsa eneji, Msomi o ile a re ho maAforika Borwa ohle, haholoholo batjha, ho fumana ditharollo.

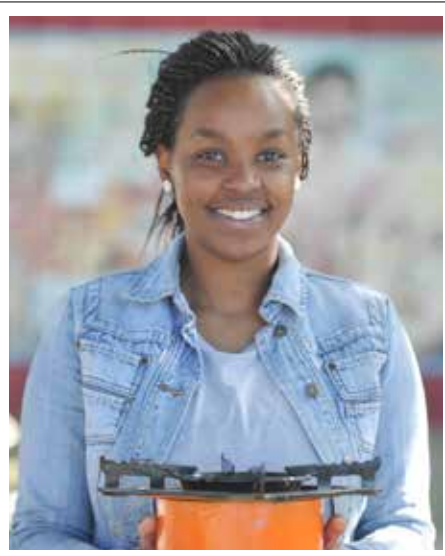
Mohopolo wa hae wa setofo se se nnyane ke ntho e ka sebediswang nakong ya phifalo ya motlakase.

Mohopolo wa ho etsa setofo se se nnyane sena o nkilwe mohopolong o se ntse o le teng. Lehla ho le jwalo, phapang ke hore ena setofo se se nnyane sa hae ha se sebedise kgase.

"Mefuta e meng e tshwanang le setofo se se nnyane sena ke ya thekenoloji e phahameng. Ke ne ke batla ho sheba ntho enngwe e bobebenyana e tla sebeletsa maAforika Borwa."

Mohopolo wa ho sibolla setofo sena o mphihletse ka 2013, tlasa kgwebo ya Msomi Iziko.

"Setofo se entswe ka kotikoti ya pente ya bohobo ba dilithara tse hlano, mme tjhemele se e ntse e toroselletse ho sona. Re kenya patsi ka kotikoting

Luthando Msomi le setofo sa hae se se nnyane.

ya pente ho besa mollo. Mollo le mosi di a foqoha, e leng ntho e etsang hore ho se be kotsi hobane mollo o dikoloha ka kotikoting. Pitsa e dula hodima kotikoti."

Msomi, eo e leng mohlanka wa dikgokahanyo Lekaleng la Dikamano tsa Kgwebokgolo la Yunivesithing ya KwaZulu-Natal (UKZN) ebile e le moithuti wa mehlang wa setho seo, o re o fumane thuso e kgolo ya ho bopa setofo sena mafapheng a kahare ho yunivesithi.

"Ke batlile dikeletso baithuting ba injinere le mafapheng a mang kahare ho UKZN, a thusitseng popong ya setofo se se nnyane sena hore e be sehlahiswa sa sebele."

Hang ha setofo se se nnyane sena se qetwa ho bopiwa, Msomi o ile a qala ho se rekisa ka R120 se le seng.

"Sena se ile sa etswa mekgahlelong ya pele ya

popo ya setofo se se nnyane sena. Ke ne ke batla ho leka mebaraka ho bona hore na batho ba tla se reka kapa tje. Se ile sa amohelwa ka bokgabane. Re ile ra ya le mabenkeleng a maholo ho utlwa hore na e be ba ka ba le thahasello ya ho rekisa sehlahiswa sa rona, yaba re fumana karabo e ntle haholo."

Msomi o boetse ke mohlodi wa Tlhomisano ya Batjha Dikgwebong ya Inkunzi Isematholeni le ya Banka ya Ithala ya 2014/15.

Banka ya Ithala ke setho sa mmuso wa profense.

"Ke ile ka tshoswa ke taba ya hore ke hapile tlhomisano. Ha ke ne ke qala kgwebo, ke ne ke sa sheba diphaello. E ne e le mabapi le ntho ya hore re ne re na le bothata le taba ya hore na re bo rarolla ha jwang bothata boo. Jwale ke ntse ke ithuta ka diphaello tsa yona, e leng ntho e nqholotsang."

O itse o sa ntse a di bopa ditofa tse nnyane tsena, ebile o a batlisisa hore na ebe setofo sena ha se na bokotsi ho hang, esita le ho leka hore sehlahiswa sa hae se ananelwe ke Buro ya Maemo a Matle ya Aforika Borwa (SABS).

Thuli Galelekile, mookamedi wa lekala la dikgokahanyo le thekiso Bankeng ya Ithala, o itse Msomi o tla thuswa ka diphuputso, ho etswa ha moralo wa morero wa kgwebo le ka mohopolo wa ho kenya tjelele kgwebong.

"Tlhomisano ya Batjha Dikgwebong ya Inkunzi Isematholeni ke kgato eo re dumelang hore e ka utolla bahwebi kahare ho batjha. Ke porojeke e seng e qadile ho sebetsana le monahano o motle hara batjha ba sa sebetseng, ho ya ka tsepamiso ya yona ya maikutlo dinthong tse ntjha tse moruong o sa senyeng tikoloho."

Msomi o itse merero ya hae ya kamoso e akga matsapa a ho itahlela ka setotswana, ka nako tsohle, bohwebing ba setjhaba bo nang le diphaello.

"Hona jwale ke leka ho kgobokanya ditjelele le ho fumana motho ya tla nthuta malebaleba a kgwebo. Poloko ya eneji ke yona ntho e kapelepele Aforika Borwa. Ho bohlokwa ho boloka eneji le ho fumana ditharollo tse mabapi le mekgwa ya eneji moruong o sa senyeng tikoloho," o itsalo.

Polokeho pele

Jwalokaha naha e sheba mekgweng e meng ya ho boloka eneji bakeng sa ho pheha kapa ho boloka malapa a futhumetse, *Vuk'uzenzele* e o fa dikeletso tsa ho bolokeha ha o sebedisa parafine kapa kgase. **Ha o sebedisa parafine:**

- Dula o sebedisa parafine ka hloko, kaha e le tjhefo ebile e ka tjhesa le-tlalo la hao le ha e sa hotetswa.
- O se ke wa siya sesebediswa sa parafine se sa hlokomelwa. Ho nka motsotswana feela hore moya o phutlelang, seruuwa kapa ngwana ho dia mollo kapa setofo.
- Netefatsa hore disebediswa tsa parafine di dutse moo ho bataletseng hantle.
- Se ke wa bea lelapa katlasa sesebediswa sa parafine. Ngwana kapa seruuwa ba ka hula qola ya lelapa, ebe le a tjha le hotetsa mollo.
- Dula o na le lebakete le haufi la lehlabathe ha o sebedisa sesebediswa sa parafine. Metsi a ke ke a tima mollo wa parafine, a ka mpefatsa dintho ka ho hasanya malakabe.

Kamoo kgase e ka sebediswang ka polokeho ka teng:

Emisa silindara ha o se suthisa, o se ke wa se robatsa.

E sebedise sebakeng se kenelwang ke mowa.

Ha o e bula, hotetsa mollo pele e be o bula kgase.

Bea pitsa ka nepo mo setofong.

E ba sedi ha o pheha ka mafura, ho qoba lelakabe kwahela pitsa.

Ha o qeta ho pheha, e tiise ha o e kwala.

Fofonela ho utlwa kgase e dutlang.

Mohlodi: www.total.co.za